

Lucia Satinská: Trilingválna Bratislava: sociolingvistický pohľad

Posudok školiteľky

Vo svojej diplomovej práci sa Lucia Satinská podujala spracovať výskumne aj spoločensky závažnú tému urbánnej viacjazyčnosti, pričom za konkrétny predmet záujmu si zvolila trojjazyčnú Bratislavu, historický fenomén, ktorému z lingvistického hľadiska dosiaľ nebola venovaná primeraná, vlastne skoro žiadna pozornosť. Aktuálnosť a prínosnosť tejto voľby spočíva už v tom, že ide o svojho druhu „záchranný výskum“, získanie a analýzu naratívnych interviu s nositeľkami maďarsko-nemecko-slovenskej trojjazyčnosti z generácie, ktorá postupne odchádza a odnáša svoje spomienky so sebou. Daná skutočnosť bola pre diplomantku určujúca z hľadiska voľby prístupu k téme aj z hľadiska výberu metód, ktoré pri jej spracovaní uplatnila. V práci sa zameriava na individuálne jazykové biografie štyroch respondentiek a analýzu ich spomienkových rozprávání, v ktorých sa zrkadlí vývin jazykovej situácie v meste v priebehu desaťročí od medzivojnového obdobia po súčasnosť. Na základe vlastného výskumu tak prináša originálnu sondu do dosiaľ celkom nezmapovanej oblasti – ide o prvú prácu svojho druhu zameranú na koexistenciu jazykov a vývinové procesy dotýkajúce sa individuálnych jazykových repertoárov a ich uplatňovania v premieňajúcom sa multietnickom a multilingválnom kontexte Bratislavy.

Práca pozostáva z úvodu, piatich kapitol, záveru, zoznamu použitej literatúry a príloh demonštrujúcich trojjazyčnú prax v dobových dokumentoch. V úvode Lucia Satinská predstavuje dôvody, ktoré ju k téme priviedli, a postup práce, pri ktorom materiál získaný z naratívnych interviu analyzuje z rozličných zorných uhlov. Za cieľ práce si stanovila priblížiť na základe štyroch prípadových štúdií jazykovú situáciu a komunikačné procesy v starej Bratislave súbežne s obrazom toho, ako komunikujú a čo si myslia jej respondentky, viacjazyčné Bratislavčanky dnes. Každá z ďalších kapitol má svoj vlastný teoretický úvod a záver zhŕňajúci zistenia a naznačujúci otvorené otázky.

V prvej kapitole *Trojazyčná Bratislava – kontext a východiská* predstavuje historický kontext starej Bratislavy, vývin etnickej štruktúry mesta na základe štatistických údajov z jednotlivých sčítaní obyvateľstva, súčasné spoločenskovedné výskumy historickej aj súčasnej Bratislavy. Hoci sa Bratislava s jej špecifickým vývinom, prinášajúcim po vzniku Československa výrazné demografické zmeny s nárastom podielu slovenského obyvateľstva (čo malo súbežne so zmenou spoločenskej situácie v novej republike zásadný dopad aj na jazykovú situáciu v meste), stala v posledných rokoch predmetom zvýšenej historickej aj etnologickej pozornosti, prehľad prác ukazuje, že dosiaľ, až na výnimku štúdie K. Palkoviča, špecifická lingvistická pozornosť viacjazyčnosti mesta venovaná nebola. Zameranie na trojjazyčnosť Bratislavy od autorky vyžadovalo, pri vedomí multilingválnosti mesta v širšom dejinnom období, časové vymedzenie – obdobie, v ktorom možno považovať Bratislavu za (štatisticky aj jazykovopoliticky) trojjazyčnú a trojkultúrnu, vidí autorka medzi rokmi 1919 a 30. rokmi 20. storočia. Súčasne však upozorňuje, že šlo o obdobie na začiatku poznačené nepokojmi prechodného času po zásadných spoločensko-politických zmenách a v závere napätiami ústiacimi v konečnom dôsledku do vojnového konfliktu, čo všetko malo vplyv na podoby etnickej symbiózy a aj na jazykovú koexistenciu v meste. Ako sa ukazuje potom aj ďalej na základe analýzy skúmaného spomienkového materiálu, do atmosféry prvorepublikovej Bratislavy sa negatívne premietal konflikt starousadlíkov, starých Bratislavčanov, a prisťahovalcov, ktorých prítomnosť prispievala k zmene starej podoby života v meste. V tejto kapitole sa na základe doterajšej literatúry venuje z hľadiska vlastnej témy dôležitej otázke bratislavskej/prešporskej identity, prototypickému obrazu Prešpuráka/Prešporáka, tematizácii bratislavskej trojjazyčnosti v odborných (nelingvistických) prácach a sprostredkuje aj existenciu predstáv o trojjazyčnej Bratislave v beletrii.

V druhej kapitole *Jazykové biografie* po úvodnom predstavení metódy predstavuje jazykové biografie svojich štyroch respondentiek s ohľadom na osvojovanie jazykov, ich súčasné používanie i prenášanie na ďalšie generácie. Ukazuje sa v nich, ako sa od prvého jazyka respondentiek (u dvoch nemčina, u dvoch maďarčina) už v rodinách (s dominujúcim maďarsko-nemeckým bilingvizmom) a v školskej výchove rozvíjal ich jazykový repertoár a kde sa ktoré ich jazyky uplatňovali. Z rozhovorov vyplynulo, že detstvo troch z respondentiek bolo naozaj trojjazyčným, najstaršia z nich si slovenčinu, ktorá je dnes pre všetky najpoužívanejším jazykom, osvojila až na gymnáziu. Ako zaujímavý údaj v tomto smere sa ukazuje, že všetky respondentky uvádzajú nedostatok partnerov, s ktorými by mohli v súčasnosti komunikovať po nemecky či po maďarsky.

Najrozsiahlejšia, tretia kapitola *Analýza striedania kódov v reči starých Bratislavčaniek* sa zameriava na priemet trojjazyčnosti respondentiek v naratívnom interviu. Pred vlastnou analýzou orientovanou na striedanie kódov (transfery a prepínanie kódov) pri rozprávaní v slovenčine ako bázovom jazyku sa diplomantka venuje vymedzeniu pojmov relevantných pre sledovanú tému, predovšetkým pojmom prešporáčtina/prešpuráčtina, spomínaným aj definovaným v literatúre (špecifický mestský kód vznikajúci miešaním prešporských jazykov – nemčiny, maďarčiny, slovenčiny, ale aj češtiny a jidiš). Sama pritom upozorňuje na vhodnosť diferencovať jednotlivé variety podľa bázového jazyka, prešporáčtina by tak predstavovala varietu s bázovou slovenčinou, prešpuráčtina s bázovou nemčinou, spomína aj možnosť využívať pojem požoňčina pre varietu s bázovou maďarčinou. Pri analyzovanom materiáli by šlo o prešporáčtinu, diplomantka pritom upozorňuje na to, že ako prirodzený jazykový prejav ju pozná len u najstaršej z respondentiek, u ostatných treba počítať s tým, že môže ísť o (výskumnými podmienkami navodenú) štylizáciu. V analyzovaných prehovoroch sa v rozprávaniach o viacjazyčnej minulosti striedanie kódov (pri transferoch jednotlivých pomenovaní aj pri prepínaní bázového jazyka) najčastejšie funkčne premieta do evokácií jazykovo sprítomňujúcich dávne situácie a dobové reálie, transfery z nemčiny a maďarčiny sa frekventovane objavujú pri pomenovaniach jedál („v ich detstve sa doma nevarilo po slovensky“), hračiek, sviatkov. V súvislosti s niektorými autorka ponúka možnosť popri germanizmoch a hurganizmoch uvažovať aj o špecifickom druhu transferu – prešporizme, ako výraze, ktorý používajú starí Bratislavčania bez ohľadu na svoj dominantný jazyk (nemuselo by však ísť len o používanie starými Bratislavčanmi).

Štvrtá kapitola *Jazykové postoje a ideológie* sa zameriava na jazykové ideológie spojené s jednotlivými bratislavskými jazykmi a etnikami. Pozoruhodným spôsobom sa tu ukazuje, ako sa všetky respondentky deklaratívne zhodujú na tom, aká bola stará Bratislava tolerantná, otvorená a kozmopolitná, no z jednotlivých protichodných výrokov pritom vychádza, že situácia a jej individuálne nazeranie boli často zložitejšie. Práve tu sa potvrdzuje aj už spomínané napätie medzi starousadlíkmi a prisťahovalcami, premietané aj do vzťahu k slovenčine ako k jazyku, ktorý bol novým režimom prvej republiky mnohým starým Bratislavčanom vnútený. Možno si klásť otázku, ako vnímali premenu situácie slovenskí starousadlíci či ako vnímali existujúce napätie prisťahovalci z rozličných kútov Slovenska.

Posledná, piata kapitola *Pamäť* sa venuje otázke kolektívnej aj individuálnej pamäti v rozprávaniach respondentiek, ktoré ich spoločné spomienky začleňujú do rámca kolektívnej identity starých Bratislavčanov. Pri sledovaní kolektívnej pamäti sa autorka sústreďuje na jej prvky vyskytujúce sa súhlasne v rozprávaniach všetkých respondentiek (mentálna mapa mesta – korzo, cukrárne; sviatky), pri individuálnej pamäti na opakované príbehy súvisiace s jazykmi. Z rozprávání respondentiek v role pamätníčok sa vynára obraz mesta a (jazykového) života v ňom, ktorý odniesol čas a ktorý už (s pocitom osobnej osamelosti) nemajú veľmi s kým zdieľať. Implicitne sa tak v tejto kapitole okrem iného zvyrazňuje aj zmysel a význam spracovanej diplomovej práce.

Lucii Satinskej sa cez empatický pohľad na jazykové a nielen jazykové biografie štyroch starých Bratislavčaniek vydaril prienik do trojjazyčnej histórie mesta s presahom do súčasnosti, so sledovaním vzťahu medzi (v priebehu času premenlivou) individuálnou viacjazyčnosťou a prešporáčtinou ako jazykovou varietou, ktorej neurčitá podoba patrí do spoločensky zdieľaných predstáv o jazyku hlavného mesta. Predstavený pohľad na trojjazyčnosť Bratislavy, ktorá sa v jej idylizovanom obraze vzhľadom na komplikovanosť jazykových vzťahov v súhre so spoločenskými okolnosťami autorke javí ako mýtus, prináša nové dôležité poznatky a súčasne otvára ďalší priestor potrebného skúmania vzájomných (jazykových) vzťahov diferencovaných skupín obyvateľstva multietnického mesta.

Prácu Lucie Satinskej považujem v jej tematickom zacielení a spracovaní za originálny, nosný a inšpiratívny príspevok k poznaniu špecifického fenoménu trojjazyčnej Bratislavy. Diplomantka v nej preukázala orientáciu v relevantnej odbornej literatúre, schopnosť formulovať závažnú aktuálnu výskumnú tému, samostatne plodne (a s osobným zaujatím) pristúpiť k jej riešeniu a písomnému spracovaniu, pričom práca prináša zaujímavý autentický materiál, závažné poznatky z dosiaľ ne(pre)skúmanej oblasti, množstvo jemných postrehov aj naznačenie otázok, ktoré otvárajú priestor pre budúce výskumy. Diplomovú prácu vysoko cením a odporúčam na obhajobu.

Praha 19. 6. 2011

doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc.
školiteľka